

De keuze tussen goed en kwaad

Wat bepaalt wat we goed vinden en wat niet? Hoe werkt dat uit in de praktijk? Deze vragen houden me bezig. Het lijkt of het vanzelf spreekt wat ik goed vind, of mijn geweten dat aangeeft. Ik ben ervan overtuigd dat het inderdaad om een intuïtief aanvoelen gaat, die ook cultureel is bepaald. Zoals veel in het leven is wat we goed vinden veel complexer dan in een paar bladzijden kan worden verklaard. Toch wil ik het hier analyseren. Ik beperk me daarbij voornamelijk tot de geschiedenis van onze Nederlandse cultuur. Vervolgens poog ik de tweede vraag te beantwoorden. Daarbij kijk ik ook naar het Apostolisch Genootschap.

Door Rob Tijdeman

1. Overlevingsdrang

In navolging van Spinoza beschouw ik 'goed' als iets wat je nastreeft en 'slecht' als iets wat je tracht te vermijden. Spinoza legt verband met de algemene neiging om te blijven leven. Overlevingsdrang komen we overal in de natuur tegen. Ik voeg daaraan toe de neiging om verwondingen, pijn, te vermijden. Vaak zal een dier dat dreiging ontwaart vluchten. Soms zal het ervoor kiezen om de bron van de dreiging aan te vallen in een poging zo te overleven. Soms verstart het in een poging onopgemerkt te blijven. Vele kilometers worden door sommige dieren afgelegd om voldoende voedsel en drinken te vinden. Denk aan de vogeltrek en aan vissen die grote afstanden in oceanen afleggen. Genoemde trektochten van vogels en vissen hebben ongetwijfeld mede tot doel om de overlevingskansen van het volgende geslacht te vergroten. Ook gedaanteverwisselingen van dieren, zoals van larf naar rups naar vlinder kun je begrijpen als een eeuwenlange zoektocht naar de meest geschikte vorm voor voortplanting passend bij de functie die het dier in het betreffende stadium heeft.

Want het gaat niet alleen om overleving van het individuele dier, maar ook van de soort. Het is indrukwekkend te zien wat vader en moeder koolmees over hebben voor hun jongen. Al bij mijn dagelijkse opstaan wordt er heen en weer gevlogen om de jongen te voeden en dat gebeurt nog steeds in de avond. Vóór de broedtijd, als ze het nest verkennen, verdwijnen ze zodra er iets in de omgeving beweegt. Nog steeds voorzichtig bouwen ze een nest om eerst de eieren en later de jongen een veilige, beschutte plek te geven. In de broedtijd trotseren ze veel gevaar om hun jongen niet te laten verhongeren. Als de jongen zijn uitgevlogen, zie je de vogels niet meer. Hun voortplantingstaak is volbracht.

Er is nog een manier om de kans op overleven van het individu en de soort te vergroten: groepsvorming met soortgenoten. Vissen vormen scholen, vogels en insecten zwermen, apen en andere zoogdieren kolonies. Dieren waarschuwen elkaar voor gevaar en soms is

de kans om een gevecht te winnen groter wanneer je samen met soortgenoten de vijand aanvalt. Bovendien kan zo gebruik gemaakt worden van verschillen in ervaring en van talenten. Ook komt het voor dat dieren met andersoortige dieren of met planten een verbond aangaan dat beide soorten voordelen opleveren.

Voor voortbestaan zijn ook vermogens om te kunnen onderscheiden, herkennen en herinneren belangrijk. Een dier moet weten welke bessen goed voor hem zijn en welke giftig, welke dieren hem geen kwaad zullen doen en welke voor hem gevaarlijk zijn. Daarbij helpt het om ervaringen te kunnen herinneren. Na verloop van tijd zullen die herinneringen tot het collectieve geheugen gaan behoren en deel gaan uitmaken van de intuïtie.

Als we van Spinoza's omschrijving van 'goed' uitgaan, dan is het weten waar en hoe voedsel en drinken te krijgen is dus goed, evenals plaatsen kennen waar je veilig kunt vertoeven. Zorg voor het nageslacht, in staat zijn om jezelf te verdedigen of te kunnen ontkomen aan een vijand, en te kunnen samenwerken met soortgenoten of met andere soorten is goed. Dat geldt ook voor het hebben van een goed geheugen en van oriëntatievermogen. Anderzijds zijn honger en dorst, gevaar, machteloos- en roekeloosheid slecht, want ze bedreigen het bestaan.

2. Ontwikkeling tot het begin van onze jaartelling

Het overgrote deel van haar bestaan heeft de mensheid geleefd als nomaden. Mensen leefden in stammen van enkele tot vele tientallen en trokken van streek naar streek. Wat goed is en wat kwaad zal aanvankelijk niet veel hebben verschild van mijn conclusie van het vorige deel.

Het rechtop lopen maakte het mogelijk dat voorpoten zich anders konden ontwikkelen dan achterpoten en andere functies konden vervullen. Wat de mensen in de loop van de tijd steeds meer van de dieren ging onderscheiden was de vaardigheid om voorwerpen te maken die hielpen bij het overleven, zoals knotsen, katapulten, speren, en pijl en boog. Geleidelijk ontwikkelde zich de spraak en in een laat stadium het schrift. Hand-, spreek-, schrijf- en leesvaardigheden werden dus in de loop van de tijd nieuwe goede eigenschappen. Medicijnmannen en -vrouwen poogden de weers- en levensomstandigheden te beïnvloeden. Omdat de stam een natuurlijke eenheid was, hoefde niet iedereen over dezelfde vaardigheden te beschikken. Een vorm van specialisatie zal in die tijd al hebben plaatsgevonden. Kennis van het weer en van geneesmiddelen werden ook waardevolle eigenschappen.

Een grote verandering in leefwijze was dat mensen zich op een vaste plaats gingen vestigen. Jacht en het verzamelen van vruchten en paddenstoelen maakten plaats voor landbouw en veeteelt. Het duurde enkele eeuwen voordat men dit op een effectieve wijze beheerste, maar toen ging de bevolking toenemen. Er vormden zich steden waar

op markten goederen verhandeld werden. In die steden leefden mensen zo dicht op elkaar dat epidemieën zich konden verspreiden. Ook moesten steden verdedigd worden en kwamen er soldaten. Om gecoördineerd te kunnen verdedigen waren er legerleiders nodig. Zo ontstonden er verschillen in macht. Legerleiders ontwikkelden zich tot vorsten die ook op ander gebied het voor het zeggen kregen. Medicijnmannen werden geestelijke leiders op grond van hun kennis van de natuur en het weer. Vaak sloten de vorst en de geestelijk leider een verbond wat hun beider positie versterkte. Het was in hun belang dat gehoorzaamheid en volgzzaamheid als goede eigenschappen werden beschouwd en ongehoorzaamheid en rebellie als slechte.

In hun boek 'Het oerboek van de mens; de evolutie in de Bijbel' werken Carel van Schaik en Kai Michel hun stelling uit, dat het Oude Testament (de Thora) is geschreven om het joodse volk te leren leven in de nieuwe, verstedelijkte maatschappij. Met name de boeken Leviticus en Deuteronomium staan vol met levensregels. Het is duidelijk dat de belangen van de vorst en de geestelijk leider hier verenigd zijn en beoogd is om joden te overtuigen hoe ze een veilig en verantwoord leven kunnen leiden. Ook bij andere volkeren worden in deze eeuwen, tussen 1200 en 500 jaar voor het begin van onze jaartelling, boeken geschreven die verhalen wat goed is en wat fout, gebaseerd op verhalen die aanvankelijk mondeling waren overgeleverd. Zulke boeken, zogenaamd door God gedicteerd, zorgden voor een gemeenschappelijke opvatting over wat goed is en wat fout. Op grond van wat we eerder als basisopvattingen van goed en slecht geschreven hebben, is er veel gemeenschappelijks. Zo komt de gulden regel in alle vijf wereldgodsdiensten voor. In Leviticus 19:18 staat:

“Wees niet haatdragend. Als je iemand iets te verwijten hebt, roep hem dan ter verantwoording en laat niet schuld op je door je te wreken en wrok te blijven koesteren. Heb je naaste lief als jezelf. Ik ben de Heer.”

En even verder:

“Behandel vreemdelingen die bij jullie wonen als geboren Israëlieten. Heb hen lief als jezelf, want jullie zijn zelf vreemdelingen geweest in Egypte.” Ik ben de Heer, jullie God.”

Maar met het Oude Testament kun je op verschillende manieren goed en kwaad interpreteren. Op deze wijze geeft de Heer Jozua opdracht om het volk Israëls het beloofde land binnen te trekken:

“Ga naar het land dat ik het volk van Israël beloofd heb, Elk stuk grond dat jullie zullen betreden geef ik jullie, zoals ik Mozes heb beloofd. Jullie gebied zal zich uitstrekken van de woestijn tot aan de Libanon, en van de grote rivier, de Eufraat, met het land van de Hethieten, tot aan de Grote Zee in het westen.” (...) “Wees vastberaden en standvastig, want jij moet dit volk leiden wanneer ze het land veroveren dat ik ze zal geven, zoals ik hun voorouders gezworen heb. En houd je vóór alles aan de wet waarin mijn dienaar Mozes je heeft onderwezen. Houd je daar altijd aan en wijk er op geen enkele manier van af, opdat je in alles wat je doet zult slagen.”

Het gaat hier dus om een goddelijke opdracht een gebied van Libanon tot Irak te

veroveren. Zo kan Israël de huidige strijd in het Nabije Oosten op basis van de Thora als goed verantwoorden.

3. Ontwikkeling vanaf het begin van onze jaartelling

In het Nieuwe Testament, met name in de Evangeliën, wordt een eenduidiger beeld van goed en kwaad geschetst. Met name, sommige gelijkenissen van Jezus en de Bergrede spreken aan en hebben het beeld wat goed en wat slecht is eeuwenlang bepaald. Eigenschappen die Jezus goed noemt zijn: geloof in God, rechtvaardigheid, barmhartigheid, vergevingsgezindheid en zorg voor de misdeelde. Slecht zijn schijnheiligheid, hebzucht, hoogmoed en je talenten verbergen.

Van Paulus, die aan de wieg van het christendom staat door niet langer te eisen dat aan de joodse wetten wordt voldaan, is zijn loflied op de liefde, dat apostel L. Slok in zijn binnenzak bij zich droeg, invloedrijk. Het informele karakter onder christenen, waarbij man en vrouw vrijwel gelijkwaardig zijn, verdwijnt in de vierde eeuw, wanneer het christendom staatsgodsdienst wordt en de man dominant wordt over de vrouw. Tot in de zestiende eeuw is het goed als je gehoorzaam bent aan de kerk en de vorst. Via biecht en aflaat kan men slecht gedrag goed maken. Wat aanvankelijk als een oprecht middel om het leven te kunnen hanteren is ingesteld, ontaardt in rijkdom voor de kerk en achtervolging en mishandeling van niet-gelovigen. Vele duizenden jaren lang is goed: dienstbaar zijn aan de familie, de kerk en de landeigenaar of vorst.

Fundamentele veranderingen vinden plaats in de veertiende, vijftiende eeuw in Italië, vanaf de zestiende eeuw in Nederland. Dat zijn

- a) de renaissance, herontdekking van de klassieke Griekse cultuur,
- b) de uitvinding van de boekdrukkunst, en
- c) de reformatie, het ontstaan van het protestantisme.

De renaissance geeft een sterke impuls aan de wetenschap, die een aantal opvattingen van de kerk weerlegt. De boekdrukkunst maakt het voor gewone mensen mogelijk om zelf boeken te lezen en bevordert zo het zelf leren lezen en schrijven. Het protestantisme veroordeelt de aflaatpraktijk en stimuleert mensen zelf de Bijbel te lezen. De ontwikkelingen bevorderen dat mensen minder afhankelijk worden van de clerus. Erasmus concludeert door het vergelijken van verschillende Bijbelversies dat de Bijbel niet door God gedictéerd is, maar door mensen bedacht en later aangepast is. Spinoza stelt God gelijk aan (de werking van) de natuur.

Een andere ontwikkeling betreft de grootte van het vorstendom waar mensen aan onderworpen zijn. Rijken worden samengevoegd of gesplitst door vorstenhuwelijken en oorlogen, waarbij gebied veroverd wordt of een onafhankelijk gebied ontstaat. Daarbij is één trend te onderkennen: naarmate afstanden sneller overbrugd worden, worden eenheden gemiddeld groter. Het belang van graafschappen en hertogdommen neemt af, dat van koning- en keizerrijken toe.

De mechanisatie in de achttiende eeuw in Engeland, in Nederland in de negentiende eeuw, veroorzaakt een trek naar de steden, waar mensen lang moeten werken voor een schamel loon. Als de kloof tussen arm en rijk groot wordt, worden vakverenigingen gevormd die werkgevers dwingen tot betere arbeidsvoorwaarden. Ook worden coöperaties gesticht, die bijvoorbeeld acceptabele, betaalbare woningen bouwen. Mensen worden mondiger en door zich te verenigen slagen ze erin hun leefomstandigheden te verbeteren. De macht van de koning wordt ingeperkt en die van regering en parlement wordt vergroot. Trein en auto vervangen paard en wagen en trekschuit.

Deze ontwikkeling zet door in de twintigste eeuw. Er komen algemene leerplicht en kiesrecht voor iedereen. Allengs wordt de werktijd verminderd tot uiteindelijk minder dan 40 uur per week. Er ontstaat een middenklasse van autobezitters die met de auto of het vliegtuig in het buitenland op vakantie gaat. De anticonceptiepil voorkomt overbevolking en maakt vrouwen onafhankelijker van hun man. Televisie toont de bevolking wat er in de wereld gebeurt. Computers worden ontwikkeld en na verloop van tijd gemeengoed. Ontwikkelingen gaan steeds sneller.

4. Tegenwoordige tijd

Nomaden zijn er nauwelijks meer. Het overgrote deel van de mensheid woont ergens. Die woonplaatsen zijn opgedeeld in landen met eigen wetten en culturen die zich op verschillende wijzen ontwikkelen. Na twee wereldoorlogen is in 1946 afgesproken dat landen elkaars grenzen zullen eerbiedigen, maar door ontwikkelingen die zich sindsdien hebben voorgedaan staan die grenzen onder druk. Er manifesteert zich een neiging van machtige landen om gebieden te veroveren. Dit past in een eerdergenoemde trend van gebiedsvergroting naarmate afstanden sneller overbrugd worden.

In de eeuw waarin we nu leven heeft de technologische versnelling doorgezet. Sociale media maken het mogelijk om als individu grote groepen mensen te bereiken en te beïnvloeden. Kunstmatige intelligentie maakt het moeilijker om na te gaan wat echt is en wat nep, al of niet opzettelijk gemaakt. Wetgeving loopt steeds verder achter op de ontwikkelingen. Regeringen en parlementen kunnen de ontwikkelingen nauwelijks nog volgen. Sommige politieke partijen proberen met loze beloften en kortetermijnpolitiek de kiezer te verleiden op ze te stemmen. Individualisatie en secularisatie vergroten de persoonlijke vrijheid, maar ook de onzekerheid.

De mensheid is erin geslaagd een aantal basale bedreigingen het hoofd te bieden. We hebben in Nederland geen probleem meer met het vinden van voldoende voedsel en drank. Elke supermarkt biedt een overvloed en obesitas is een toenemende kwaal. De meeste Nederlanders hebben ook een woning waar ze comfortabel en veilig wonen. Wel wringt het hier voor jonge volwassenen die geen huis kunnen betalen en voor

buitenlanders die al of niet tijdelijk in Nederland verblijven. Ook onze veiligheid is geen groot zorgpunt. We hebben het aan ons voorgelicht te danken, en aan het onderwijs dat ze ons gegeven hebben, dat we ondanks een grote bevolkingsdichtheid betrekkelijk veilig over straat kunnen gaan en ons tot wel 120 km per uur door het verkeer kunnen begeven. We leven in een rechtsstaat waar in principe iedere Nederlander gelijke kansen heeft. Om dit alles te bereiken hebben we geleerd om in een complexe maatschappij onze bijdragen te leveren zodat het geheel functioneert.

Voorbehoedsmiddelen stellen ons in staat om het aantal geboorten te reguleren. Ook de zorg voor het volgende geslacht is goed geregeld met een gedifferentieerd onderwijssysteem waarin jeugd een aanzienlijk deel van hun leven doorbrengt. Onze medische voorzieningen zorgen ervoor dat mensen gemiddeld steeds ouder worden en minder pijn hoeven te lijden. Onze pijngrens is dan ook veelal lager dan van eerdere geslachten en we zijn eerder ontevreden. Samengevat: we zijn erin geslaagd de basisproblemen waar dieren mee geconfronteerd worden het hoofd te bieden. We zijn daar zo aan gewend geraakt dat we het vanzelfsprekend vinden. We tillen te licht aan de consequenties van ons gedrag voor de aarde. Ons gemeenschappelijke gevoel voor goed en kwaad dreigt te verwateren.

5. Evaluatie

Mensen leven niet meer in een vast groot verband (dorp en/of kerk), maar in een persoonlijk netwerk. Daardoor is de opvatting wat goed is en wat kwaad niet langer een met de eigen omgeving gedeelde overtuiging, maar een persoonlijke keuze. Omdat weinig mensen in staat zijn en zich willen inspannen om zelf daarin tot een overwogen keuze te komen, kiezen veel mensen voor de opvattingen van een hen aansprekende influencer, die zich al of niet zo noemt. Zo'n 'influencer', bijvoorbeeld een leider van een politieke partij, wil zich onderscheiden en doet dat vaak door extreme standpunten in te nemen en zo aandacht te krijgen in de media. Daarbij ontstaan groepen met tegengestelde opvattingen over goed en kwaad, polarisatie. Respect van wie je belangrijk vindt is een belangrijk criterium geworden voor goed zijn. Slecht is het om genegeerd en belachelijk gemaakt te worden. Het leidt tot niet je zelf durven zijn en innerlijke eenzaamheid.

Verantwoording nemen voor het geheel gaat tegen onze natuur in. Veel Nederlanders voelen zich in de eerste plaats verantwoordelijk voor zichzelf, in mindere mate voor hun naasten, in nog mindere mate betrokken bij hun landgenoten, in nog mindere mate bij andere Europeanen en in de minste mate bij de rest van de mensheid. Dit wordt ook door wetgeving ondersteund. Belastingtechnisch zijn kinderen bevoordeeld boven andere erfgenamen. Nederland kan zijn inwoners voor dienstplicht oproepen in tegenstelling tot buitenlanders. 'Naasten' betreft familie, maar ook organisaties waar iemand deel van uitmaakt. Op sportgebied is dat duidelijk merkbaar. Er is spanning tussen fans van Ajax en Feyenoord. Als Nederland tijdens het WK voetbal speelt, kleuren

sommige straten oranje, terwijl winst van Marokko een andere bevolkingsgroep in Nederland op de been brengt. Op televisie wordt vooral aandacht besteed aan sporten waarin Nederlanders het goed doen. Er is een natuurlijk spanningsveld tussen persoonlijk belang, groepsbelang, nationaal belang en het belang van het geheel.

Terwijl de wereld een '*global village*', een aarde-omvattend dorp, geworden is, waarbij belangrijke ontwikkelingen, zoals het afsluiten van een zeestraat, in de hele wereld consequenties heeft, is het gevoel om verantwoording te nemen voor het geheel onderontwikkeld. De Europese Unie is een voorbeeld hoe moeizaam het is om op een vredige wijze samen te werken. Landen hebben zich vrijwillig aangesloten. Niettemin is er telkens een urgente situatie nodig voordat men een volgende stap zet in eenwording. Toch is het voor Europa de enige weg om niet door de Verenigde Staten en China overheerst te worden. Waar grote verschillen in macht zijn tussen landen, ontstaan oorlogen met vernietiging van infrastructuur en onnoemelijk menselijk leed. Waar dit plaatsvindt, komen migratiestromen op gang van oorlogsgebieden naar landen waar vrede is. In veel van die landen ontstaat onrust uit vrees van bewoners om hun bevoorrechte positie te verliezen. Machtsmiddelen inzetten om andere mensen te schaden of te doden zijn slecht voor het geheel. Voor het algemene welzijn is het dus goed om tot constructieve samenwerking te komen en welvaart gelijkter te verdelen. Dat vraagt respect voor alle mensen en de natuur.

6. Het Apostolisch Genootschap

Het Apostolisch Genootschap heeft als jaarthema voor 2026 gekozen voor 'De kracht van verbinding'. Op de website staat onder andere als toelichting: "Bij het Apostolisch Genootschap kom je samen met anderen die, net als jij, zoeken naar wat het leven betekenis geeft. Op een open en ontspannen manier, zonder dat je iets hoeft te weten of te kunnen." Het is duidelijk dat het genootschap verbinding tussen mensen goed vindt en polarisatie slecht. Het sluit aan bij een zin uit de geloofsgrondslag van het genootschap: "We beseffen dat alle leven een eindig deel is van een oneindig, ondeelbaar geheel." Ook staat er dat 'we' ons verantwoordelijk voelen om te kiezen voor waarden als compassie, duurzaamheid en solidariteit. Ik ben apostolisch en wil genoemde waarden in mijn eigen leven nastreven. Ik ken apostolischen die heel praktisch werken aan verbinding met mensen die het moeilijk hebben, bijvoorbeeld omdat ze zich eenzaam voelen. Ook weet ik dat verschillende gemeenschappen dit als apostolische gemeenschap in praktijk brengen.

Ik vraag me af in hoeverre de leiding van het genootschap nastreeft dat het genootschap als geheel doet wat ze als het goede predikt. Ze start een kostbare campagne die beoogt het aantal lidmaten te vergroten, met een, gezien het resultaat van een vorige campagne, dubieuze kans op succes. Ik kan op de website van het genootschap niet achterhalen hoeveel commerciële bedrijven hebben verdiend aan de nieuwe huisstijl, maar denk dat de uitgaven aanzienlijk zijn. Ik interpreteer dit als pogingen om als genootschap te

overleven. Ik mis inspanningen van de leiding om het genootschap zichtbaar te maken als bron van compassie, duurzaamheid en solidariteit.

Zou het geld niet doelmatiger direct kunnen worden besteed? Op een wijze dat het genootschap duidelijk ervan blijkt geeft zich ook als organisatie in te spannen om aan compassie, duurzaamheid en solidariteit te werken? Daar is nog meer behoefte aan dan, zeg, vijftig jaar geleden. De tegenstellingen tussen arm en rijk zijn in ons land steeds groter geworden. Er is veel eenzaamheid, zowel onder jongeren als onder ouderen. Er zijn groepen mensen die zich in ons land niet vrij kunnen bewegen vanwege hun seksuele geaardheid. Er zijn buitenlanders, arbeidskrachten en vluchtelingen, die erbarmelijk zijn gehuisvest. Zou het genootschap als organisatie niet beter haar aandacht en geld kunnen besteden aan verbindingen op deze gebieden? Samenwerking met organisaties die op dit gebied al ervaring hebben en steun goed kunnen gebruiken. Lezingen door gedreven mensen die weten en aan geïnteresseerden vertellen hoe je effectief kan werken aan verbinding tussen mensen uit verschillende bubbels. Met verwante organisaties samen het parlement bewegen moties aan te nemen die onrechtvaardigheden in de maatschappij tegengaan. Door activiteiten die een menswaardige wereld bevorderen bekendheid krijgen in Nederland. Waarschijnlijk bereik en bind je op die manier gedreven mensen, die niet reageren op reclamespotjes voor het Apostolisch Genootschap. Een genootschap dat in praktijk brengt wat het als ideaal verkondigt.

© Robert Tijdeman tijdeman@ziggo.nl

Rob Tijdeman (1943) is in het Apostolisch Genootschap in verschillende functies actief geweest, o.a. als voorganger. Ook is hij voorzitter geweest van de Van Oosbree Stichting. Daarnaast is hij wetenschapper, emeritushoogleraar wiskunde aan de Universiteit Leiden.